

DOI: <https://doi.org/10.15407/ingedu2024.57.011>

УДК 330

JEL: A11, A22, B30

Гражевська Н.І., докторка економічних наук, професорка, лавреатка Державної премії України в галузі науки і техніки, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2549-8055>

SCOPUS ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57208568632>

e-mail: ngrazhevaska@knu.ua

Нестеренко О.П., докторка економічних наук, доцентка, професорка кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки, лавреатка Державної премії України в галузі науки і техніки

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0886-8173>

SCOPUS ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=36080998800>

Research ID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/2396973>

e-mail: nesterenko@knu.ua

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ: ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ОСВІТНЬО-НАУКОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕОРЕТИЧНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ ТА КЛАСИЧНОЇ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ

Статтю присвячено проблемі становлення та розвитку освітньо-наукового потенціалу кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки Київського національного університету

Ц и т у в а н н я: Гражевська Н.І., Нестеренко О.П. Економічна теорія: формування і розвиток освітньо-наукового потенціалу української теоретичної економічної науки та класичної університетської освіти. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2024. Вип. 57. С. 11–42. <https://doi.org/10.15407/ingedu2024.57.011>

© Видавець Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2024.

Це стаття відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.uk>

ISSN 0320-4421. Історія нар. госп-ва та екон. думки України. 2024. Вип. 57

імені Тараса Шевченка, яка є спадкоємицею кафедри політичної економії та статистики, заснованої в університеті святого Володимира у 1842 році. Метою статті є розкриття закономірностей історично обумовленого процесу формування освітньо-наукового потенціалу кафедри та її впливу на становлення і розвиток української теоретичної економічної науки та класичної університетської економічної освіти.

Використано принципи історизму, об'єктивності, системного підходу. Історико-еволюційний підхід при аналізі емпіричного матеріалу забезпечив врахування конкретно-історичної ситуації. Системний підхід під час вивчення фактологічного матеріалу дозволив уникнути тенденційності добору фактів та їх інтерпретації. Комплексний аналіз об'єкта дослідження та аналітичний підхід доповнювався ретроспективним аналізом та контент-аналізом.

Розкрито потужний внесок кафедри у розвиток української економічної науки й освіти, процес поширення економічних знань, підготовку висококваліфікованих фахівців, господарську практику, реформування соціально-економічних відносин. Виявлено змістовне наповнення основних напрямів діяльності кафедри за понад 180-річний період існування в контексті реалізації її креативного освітньо-наукового та навчального потенціалу. Доведено провідну роль кафедри в структурі Київського університету, економічного факультету, в системі української економічної науки та класичної університетської економічної освіти.

Наукова рефлексія фундаментальних змін, проблем та перспектив розвитку української економічної науки та освіти на прикладі її відомого інституційного осередку – кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки – формують переконання у надзвичайній затребуваності продемонстрованих кафедрою вищих стандартів проведення наукових досліджень та здійснення освітньої діяльності. Нетривалий досвід функціонування наукових та освітніх інституцій в умовах воєнного часу потребує поглибленого аналізу місця і ролі її інституційних осередків у перманентному процесі модифікації змісту та методів дослідницької, наукової, навчально-методичної, громадської та виховної діяльності під час війни та в період повоєнної відбудови.

ISSN 0320-4421. Істор. нар. gospod. ekon. dumki Ukr. 2024. 57

Ключові слова: економічна теорія; політична економія; кафедра економічної теорії, макро- і мікроекономіки; освітньо-науковий потенціал; Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Hrazhevska Nadiia, Nesterenko Olena

ECONOMIC THEORY: FORMATION AND DEVELOPMENT OF EDUCATIONAL AND SCIENTIFIC POTENTIAL OF UKRAINIAN THEORETICAL ECONOMIC SCIENCE AND CLASSICAL UNIVERSITY EDUCATION

The article is devoted to the problem of the formation and development of the educational and scientific potential of the Department of Economic Theory, Macro- and Microeconomics of the Taras Shevchenko National University of Kyiv, which is the successor of the Department of Political Economy and Statistics, founded at St. Volodymyr's University in 1842. The aim of the article is to reveal the patterns of the historically conditioned process of forming the educational and scientific potential of the Department and its influence on the formation and development of Ukrainian theoretical economic science and classical university economic education.

The principles of historicism, objectivity, and a systemic approach are used. The historical-evolutionary approach in the analysis of empirical material ensures the consideration of the specific historical situation. The systemic approach in the study of factual material makes it possible to avoid the bias in the selection of facts and their interpretation. A comprehensive analysis of the research object and the analytical approach are supplemented by retrospective analysis and content analysis.

The authors reveal the department's powerful contribution to the development of Ukrainian economic science and education, the process of spreading economic knowledge, training highly qualified specialists, business practice, and reforming socio-economic relations. The article describes the substantive content of the main areas of the department's activities over the more than 180-year period of its existence proving its leading role in the structure of Kyiv University, the Faculty of Economics, and in the system of Ukrainian economic science and classical university economic education.

Scientific reflection of fundamental changes, problems, and prospects for the development of Ukrainian economic science and education on the example of its well-known institutional center – the Department of Economic Theory, Macro- and Microeconomics – forms a conviction in the extraordinary demand for the highest standards of scientific research and educational activities demonstrated by the department. The short experience of the functioning of scientific and educational institutions in wartime requires an in-depth analysis of the place and role of its institutional centers in the permanent process of modifying the content and methods of research, scientific, educational, public and educational activities during the war and during post-war recovery.

Keywords: economic theory, political economy, department of economic theory, macro- and microeconomics, educational and scientific potential, Taras Shevchenko national university of Kyiv.

...Будь-яка подія, що належить до минулого, але повертається до нас пам'яттю про нього, може вплинути на поточні події
Арнольд Тойнбі

Глобальні виклики сучасності та складні реалії суспільного життя, пов'язані з повномасштабною агресією, воєнним часом та повоєнним відновленням України, її повноцінною інтеграцією до світового та європейського економічного простору обумовлюють потребу в розвитку економічного знання та всебічному науково-теоретичному осмисленні сучасних надскладних соціально-економічних процесів як невід'ємної складової людської життєдіяльності. Економічна теорія, досліджуючи природу та глибинну сутність економічних явищ і процесів, становить фундаментальну основу і теоретичний базис усієї сукупності економічних наук: галузевих, міжгалузевих та функціональних. Постаючи методологічною базою для широкого кола економічних наук, економічна теорія виконує відповідальну теоретико-методологічну, пізнавальну, просвітницьку та культурну місію в системі сучасної фахової економічної освіти, у формуванні економічного мислення та економічного світогляду фахівців цієї галузі.

У стінах славетного Київського університету розвиток економічної теорії (раніше – політичної економії) як науки і навчальної дисципліни плекали багато поколінь учених-економістів, інституційно оформлених у відповідну кафедру. Кафедра економічної теорії, макро- і мікроекономіки економічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка має визначну історію, адже є одним із найстаріших наукових і навчальних підрозділів у складі класичних університетів України. Історичні витоки кафедри сягають часів заснування у жовтні 1842 року в Імператорському університеті святого Володимира кафедри політичної економії та статистики.

Метою статті є виявлення та розкриття ключових закономірностей історично обумовленого процесу становлення та розвитку освітньо-наукового потенціалу кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка та її впливу на розвиток української теоретичної економічної науки і класичної університетської економічної освіти.

Огляд літератури. Поглиблене вивчення, активне використання і примноження власного самобутнього національно-історичного досвіду надзвичайно актуалізувалося загальним процесом національного відродження й подальшого розвитку України як незалежної держави. У галузі економічної теорії це виявляється у творчо-критичному опануванні здобутків української економічної науки та економічної освіти. Наразі формується усвідомлення того, що сучасний розвиток української економічної науки та освіти має спиратися на знання власної інтелектуальної спадщини, власних засадничих принципів наукової та освітньої діяльності, врешті-решт власної історії становлення і розвитку національних наукових традицій в межах інституційно-окреслених навчально-наукових осередків.

Не стане перебільшенням твердження про те, що проблеми розвитку економічної науки та освіти у навчально-наукових осередках (кафедрах) закладів вищої освіти не дістали належного розгляду в українській економічній літературі та не стали предметом поточного наукового дискурсу. Також не одержали вичерпного висвітлення або залишаються недостатньо дослідженими еволюційно-обумовлені процеси становлення та розвитку таких навчально-наукових осередків у структурі університетів. Попри

окремі ґрунтовні напрацювання у цій царині, здійснені відомими ученими попередніх поколінь О.З. Жмудським, І.-С. Коропецьким, І.С. Ступницьким, П.М. Леоненком [8; 9; 15; 10] та сучасними дослідниками кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки В.Д. Базилевичем, Т.В. Гайдай, А.І. Ігнатюк, І.В. Назаровим, а також авторами цієї статті [1; 2; 5; 6; 7; 11; 12; 14], зазначена проблематика останніми десятиліттями комплексно й концептуально не розглядалася, а тому вимагає поглибленого творчо-критичного й об'єктивно аргументованого дослідження.

Методологія. В основу представленого дослідження покладено принципи історизму, об'єктивності, системного підходу. Ключове значення у виявленні закономірностей історично обумовленого процесу становлення освітньо-наукового потенціалу кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки належить історико-еволюційному підходу, згідно з яким при аналізі емпіричного матеріалу враховувалась конкретно-історична ситуація. Під час вивчення фактологічного матеріалу з метою уникнення тенденційності добору фактів та їхньої інтерпретації вжито системний підхід. У статті застосовано широкий спектр загальнонаукових методів пізнання: аналіз, синтез, індукція, дедукція, порівняння, конкретизація, узагальнення, систематизація. Їх використання доповнюється сукупністю спеціально-історичних методів, зокрема проблемно-хронологічного, історико-біографічного, історико-системного, порівняльно-історичного. Комплексний аналіз об'єкта дослідження та аналітичний підхід до його опанування доповнювався ретроспективним аналізом та контент-аналізом.

Результати. За більш ніж 180 років свого існування кафедра суттєво еволюціонувала, пройшла надскладний шлях становлення і розвитку, кілька періодів реорганізацій, згенерувала відомі наукові досягнення та методики викладання, досягла рівня потужного інтелектуального центру економіко-теоретичної науки та викладання економічних дисциплін, сформувала і накопичила славетні науково-дослідницькі, навчально-методичні та ідейно-виховні традиції.

Своєрідним поштовхом до утворення кафедри у складі Київського університету святого Володимира та формування відповідних кафедр економічного спрямування у кількох університетах тогочасної російської імперії став затверджений у 1803 році новий регламент (статут) Академії наук. У ньому, поруч із точними

та природничими науками – математикою, фізикою, механікою, хімією, астрономією, анатомією, технологією тощо, «історія, статистика та економія політична» вперше були визначені науками, удосконаленням яких повинна займатися Академія наук. Тому політична економія та статистика як самостійні дисципліни вже з 1804 року були включені до навчальних планів гімназій та ліцеїв, що значно посприяло поширенню економічних знань та зростанню зацікавленості економічними науками.

Після відкриття у 1834 році Київського університету святого Володимира, яке було підготовлене усім ходом культурно-історичного, політичного та економічного розвитку, викладання економічних дисциплін розпочалося не одразу. Це обумовлювалось кількома причинами, насамперед низьким загальним станом розвитку економічних наук й освіти та відсутністю кваліфікованих викладацьких кадрів. Економічні дисципліни увійшли в систему викладання Київського університету тільки з липня 1842 року, коли почали діяти новий Статут і штатний розпис університету, згідно з якими було збільшено кількість кафедр. Статут Київського університету 1842 року передбачав функціонування трьох факультетів: філософського з двома відділеннями, а також юридичного та медичного факультетів. У складі першого відділення філософського факультету було вісім кафедр, однією з яких і стала кафедра політичної економії та статистики.

Отже, **кафедра політичної економії та статистики** була утворена у 1842 році згідно зі Статутом університету у складі першого (історико-філологічного) відділення філософського факультету університету святого Володимира. Але деякий час, до 1846 року, кафедра політичної економії та статистики залишалася вакантною через відсутність кваліфікованих викладачів (у подібному становищі перебували й інші новоутворені кафедри університету). Оголошення у 1843 році Радою університету конкурсу на заміщення вакансій, а також тимчасове залучення науковців з інших кафедр не мали успіху, проте особливу цікавість викликають умови конкурсу та високі вимоги, що висувалися до бажаючих очолити кафедру, зокрема: «Претендент на кафедру політичної економії та статистики повинен написати твір, в якому: а) викласти історію політичної економії як науки, тобто показати її виникнення і поступове утворення до нашого часу, з критичною оцінкою різних поглядів; б) викласти ті головні начала політичної

економії, яких дотримується автор...» [4], тобто претендент мав володіти глибокими знаннями у галузі політичної економії та історії економічних учень.

Заходи щодо заміщення вакантних посад не дали швидких позитивних результатів – і оголошений конкурс, і звернення до інших університетів щодо допомоги кадрами або рекомендаціями достойних кандидатур не виправдали себе. Згодом міністерство дозволило призначати на кафедри, які певний час були вакантними, тимчасових викладачів або залучати до викладання професорів з інших кафедр. Так, у 1843–1845 роках економічні дисципліни на першому відділенні філософського факультету викладали професори-історики Олексій Іванович Ставровський (1811–1882) та Василь Федорович Домбровський (1810–1845), проте відсутність спеціалізації з економічних наук та велике педагогічне навантаження давалися взнаки, тому від такої практики відмовились.

До 1846 року кафедра політичної економії та статистики лишалася вакантною з причини відсутності кваліфікованих кадрів з економічних наук. Тому міністерство народної освіти було змушене задовольнити прохання Ради університету про відправку кількох молодих учених у закордонне відрядження до європейських університетів з метою підготовки їх до майбутнього професорства. У 1843 році за кошти університету закордон було відправлено одного з кандидатів для удосконалення себе в політичній економії та статистиці з метою в подальшому зайняти вакантну посаду з цих предметів в університеті [6, с. 59]. Це був учитель Другої київської гімназії, майбутній видатний учений-економіст Іван Васильович Вернадський.

Отже, викладання економічних дисциплін у Київському університеті розпочалося не відразу після заснування університету, а лише дев'ять років потому; тривалий час воно охоплювало незначну частину студентів і наштовхувалось на проблему відсутності спеціалістів у царині економічних наук. Ситуація змінилася після повернення І.В. Вернадського із закордонного відрядження і захисту ним магістерської дисертації «Нарис теорії потреб».

Відтак у 1846–1850 роках кафедру політичної економії та статистики очолив **Іван Васильович Вернадський** (1821–1884), який, здобувши посаду професора, відновив викладання курсів політичної економії та статистики у Київському університеті і здійс-

нював його до 1850 року. У цей період учений не полишав наукової діяльності – у 1849 році він на оригінальних першоджерелах захистив докторську дисертацію «Критико-історичне дослідження про італійську політико-економічну літературу до початку XIX століття», яка, на переконання сучасних учених, дотепер не втратила своєї актуальності й значення. Разом з тим дослідник історії Київського університету та його професор М.Ф. Володимирський-Буданов зазначав, що у 1849 році для викладачів політекономії і статистики була прописана ззовні обов'язкова програма, за якою повинен був викладати професор. Таким чином свобода викладання стала обмежуватись, а певні сподівання на впровадження наукових результатів закордонних відряджень молодих учених фактично не справдилися [6].

Наступником І.В. Вернадського на посаді очільника кафедри політичної економії та статистики став **Микола Християнович Бунге** (1823–1895) – визначний український учений-економіст, державний та громадський діяч, видатний організатор науки, тричі ректор Київського університету (1859–1862, 1871–1875, 1878–1880). М.Х. Бунге очолював кафедру політичної економії та статистики упродовж двох десятиріч – з 1850 по 1869 рік. З червня 1880 року М.Х. Бунге перейшов на державну службу, обіймав посади товариша міністра фінансів, міністра фінансів (1881–1886) та голови Комітету міністрів (прем'єр-міністра) російської імперії (1887–1895), розробивши і впровадивши за цей час низку реформаторських законопроектів.

М.Х. Бунге був випускником юридичного факультету університету 1845 року, працював у Ніжинському лицей князя Безбородька, де викладав політичну економію та статистику. Свою докторську дисертацію «Теорія кредиту» (1852) він захистив у Київському університеті. З деякими перервами впродовж 1850–1880 років М.Х. Бунге викладав політичну економію та статистику – до 1863 року на історико-філологічному факультеті, а згодом на юридичному факультеті. Річ у тому, що внаслідок реорганізації з 1863 по 1920 рік кафедра входила до складу юридичного факультету університету – тогочасні університети практикували викладання економічних наук студентам-юристам, адже економічних факультетів на той час ще не існувало.

Інтеграція кафедри політичної економії та статистики до юридичного факультету значно посилила останній, покращила

загальний рівень викладання і стан навчально-наукової діяльності у Київському університеті. Характеризуючи тогочасну ситуацію з розвитком економічних наук та викладанням економічних дисциплін, професор університету В.Ф. Левитський зазначав, що на юридичному факультеті викладалися політична економія, статистика, наука про фінанси, торговельне право і, зважаючи на такий склад викладання економічних дисциплін, сама назва цього факультету є не точною, його треба було б назвати факультетом юридичних та економічних наук [10, с. 375].

Сучасники, крім здобутків науково-дослідної й педагогічної діяльності М.Х. Бунге, високо цінували надзвичайні риси його особистості – гуманність, здатність до співпереживання, почуття громадського обов'язку, залученість до вирішення суспільних проблем. Учений і педагог відчував найталановитіших студентів, що дозволило залишити такі спогади про нього як про наставника: «Хоч трохи студент любив науку і бажав зайнятись нею, М.Х. Бунге завжди готовий був стати його керівником і ділитися з ним своїми знаннями та книгами» [12, с. 77]. Учений умів прищепити своїм слухачам високі просвітницькі ідеї, благородні наміри та істинну любов до науки, і жодним предметом молодь не цікавилась такою мірою, як предметами, які викладав М.Х. Бунге [12].

Безперечною науковою заслугою ученого та визнанням його масштабного організаторського таланту є сформована М.Х. Бунге Київська економічна школа – потужний науковий осередок економічної думки останньої третини XIX століття, утворений на засадах новітньої на той час у світовій економічній науці неокласичної парадигми. Прихильниками та послідовниками М.Х. Бунге стали професори Київського університету: Д.І. Піхно, А.Я. Антонович, О.Д. Білімович та інші видатні українські вчені – Р.М. Орженцький, М.І. Туган-Барановський, Є.Є. Слуцький, чий дослідження сягнули рівня світової економічної науки [9].

Жоден з професорів Київського університету того часу не мав стільки учнів і послідовників, як М.Х. Бунге: «Ми, студенти, навряд чи навіть могли оцінити гігантську роботу професора; тільки тепер, пригадуючи минуле, я дивуюсь дивовижному його терпінню та самовідданій працьовитості. Микола Християнович, мабуть, сам добре усвідомлював, що засвоєння його занадто змістовних лекцій не легко дістається студентам. Тому він часто

влаштував, крім лекцій, особливі повторювальні бесіди зі студентами у вечірні години, вільні від занять; а, крім того, двері його будинку завжди були широко відчинені для усіх, хто потребував якихось пояснень, посібників чи книг. Якщо взяти до уваги, що Микола Християнович присвячував ще багато уваги своїм учено-літературним працям, то мимоволі запитуєш себе: як витримувала людська природа подібний ступінь розумової напруги?» [13, с. 30–31]. Його слухачами були майбутні професори Г.М. Цехановський, Г.Д. Сидоренко, Д.І. Піхно, І.І. Патлаєвський, А.Я. Антонович, І.Д. Тарасов та ін., які в подальшому й утворили «кістяк» політекономічної школи Київського університету. Показово, що серед учнів і послідовників М.Х. Бунге були економісти, які в подальшому реалізували у своїй науковій діяльності різні наукові погляди та напрями.

І до сьогодні недооціненими залишаються деякі факти організаторсько-адміністративної діяльності нашого видатного завідувача кафедри. Так, М.Х. Бунге – єдиний серед ректорів, хто тричі очолював Київський університет, причому, якщо у свій перший термін перебування на посаді (1859–1862) він був призначений на ректорство, то на два інших терміни його обирали. Перший термін його ректорства був надважким періодом, адже співпав з позбавленням університетів імперії прав самоуправління у кінці 50-х – 60-ті роки XIX століття. Два наступні періоди ректорства припали на період повернення університетам виборчого права, і показово, що в цей період М.Х. Бунге ще двічі обирали ректором університету (1871–1875 та 1878–1880 рр.). Його кандидатуру вважали достойною і незаангажованою, адже своєю попередньою діяльністю він довів, що не був представником урядових, міністерських чи імперських інтересів.

Очільник кафедри, професор і ректор, М.Х. Бунге завжди поєднував викладацьку роботу з практичною та господарською діяльністю: його, як одного з найдосвідченіших економістів і фінансистів російської імперії та прихильника розкріпачення селянства запросили до роботи комісії з підготовки селянської реформи (1859–1860), де він зосередився на розробці однієї із найскладніших її сторін – викупних операцій, фінансових питань викупу селянських наділів. Не менш активною була його участь у роботі спеціальної комісії Міністерства народної освіти щодо створення Статуту університетів, який було затверджено у 1863

році. Крім того, з 1865 року М.Х. Бунге отримав посаду керуючого Київською конторою Державного банку. Усі ці факти – підтвердження того, що учений надзвичайно успішно поєднував потужні теоретичні дослідження й викладання економічних наук з господарською практикою.

М.Х. Бунге увійшов в історію кафедри, університету, країни як талановитий учений, видатний педагог і суспільний діяч, залишив наступним поколінням величезний науковий спадок. Його працю було відзначено багатьма орденами та медалями. Зусиллями М.Х. Бунге та його наступників кафедра політичної економії та статистики поступово стала провідним центром розвитку економічної науки. Викладання політичної економії та інших економічних дисциплін на кафедрі здійснювали такі відомі учені: Г.Д. Сидоренко, Г.М. Цехановецький, М.І. Зібер, Д.І. Піхно, В.Я. Желєзнов, А.Я. Антонович, М.П. та Л.М. Яснопольські, С.М. Булгаков, К.Г. Воблий, О.Д. Білімович, М.В. Бернацький, П.Л. Кованько, М.М. Цитович та ін. Їх наукові здобутки увійшли до скарбниці української економічної науки, а піонерні дослідження окремих видатних представників були закарбовані у скрижалях світової економічної науки [9].

З часів М.Х. Бунге як очільника кафедри політичної економії та статистики, а згодом ректора, особливістю викладання на кафедрі та в університеті загалом стала активна робота викладачів зі студентами та потужне заохочення самостійної наукової роботи студентів. Так, у звіті Київського університету за 1875 рік зазначалося, що «незалежно від слухання лекцій студенти історико-філологічного і юридичного факультетів повинні були подавати твори перед напівкурсом і остаточним іспитом, крім того, багато учнів під керівництвом викладачів Іконникова, Модестова, Селіна, Бунге, Зібера, Кистяковського і Незабитовського або розбирали вибрані питання, або складали реферати, які зачитувались у години, передбачені для практичних занять. Після зачитання рефератів обговорювались їх зміст і головні порушені в них питання за участю досить значного числа слухачів» [8, с. 41]. Викладачі кафедри політичної економії та статистики, натхненні своїми попередниками, демонстрували високий науковий рівень і педагогічну майстерність у викладанні економічних дисциплін.

Окрім того, факультети щорічно оголошували серед студентів науковий конкурс на вирішення актуальних завдань, пере-

можці якого нагороджувалися золотими і срібними медалями, почесними відзнаками. Так, у різні роки золотими медалями Київського університету були нагороджені майбутні відомі економісти – Іван Вернадський (1840), Георгій Сидоренко (1856), Дмитро Піхно (1873), Микола Цитович (1882), Євген Слуцький (1910).

У 1863–1920 роках, згідно з університетським статутом 1863 року, кафедра політичної економії та статистики, а з 1909 року – кафедра політичної економії, функціонувала у складі юридичного факультету університету. Історія спільної кафедри політичної економії та статистики була завершена 1909 року, коли викладання статистики почала забезпечувати окремо створена кафедра. Увесь цей час кафедра політичної економії (цей освітній напрям було виділено у самостійний) функціонувала як загальноуніверситетська.

Навчальна та наукова діяльність учених-економістів університету у XIX – на початку XX століття здійснювалась в умовах вільного розвитку та співіснування багатьох напрямів і шкіл тогочасної економічної науки. Однак вже у 20-ті роки XX століття спадкоємність цього розвитку було суттєво порушено, а надалі й зруйновано. В умовах панування єдиної тоталітарної ідеології у Радянському союзі відбулася своєрідна примусова самоізоляція радянської економічної науки від світової, свідомо нівелювалося значення економічних досліджень українських учених дореволюційного періоду, а згодом їх наукові досягнення почали повністю ігноруватися.

Цей період характеризується наявністю багатьох «білих плям» в історії університету загалом – численні експерименти та реорганізації 1920–1933 років призвели до фактичної ліквідації університету. Це вкрай негативно вплинуло на стан української економічної науки, перервавши тяглість політекономічних досліджень, адже викладання економічних дисциплін було фактично знищено. Наприкінці 1933 року університет було відроджено, проте навчальний процес було відновлено лише частково, впровадженням викладання лише однієї економічної навчальної дисципліни – «Економічна політика СРСР» [1].

Як зазначалося, кафедра політичної економії довгий час функціонувала як загально університетська і в 1944 році саме вона стала наріжним каменем, першоосновою формування економічного факультету. Кафедра політичної економії на ново-

утвореному економічному факультеті готувала викладачів для вищих навчальних закладів та фахівців з політичної економії для партійних і господарських органів. Цим пояснюється і прискіплива увага партійних органів до функціонування економічного факультету з моменту його заснування й до початку 90-х років XX століття, і вимушене існування політичної економії, а згодом економічної теорії у звужених кордонах єдиновірної наукової теорії та ідеології.

Відтак перші післявоєнні роки характеризувалися наявністю проблем, дуже схожих з періодом утворення кафедри політекономії у Київському університеті святого Володимира, а саме нестачею кваліфікованих викладацьких кадрів та матеріальних засобів, чим суттєво обмежувалося розгортання наукової та навчально-методичної діяльності. Так, у 1947–1948 навчальному році штат викладачів кафедри політичної економії хоча й складав вже 13 викладачів, проте 8 з них працювали за сумісництвом.

Поруч з кафедрою політичної економії на факультеті було утворено кафедру історії народного господарства (з 1945–1946 навчального року) та кафедру економіки та планування народного господарства (з 1950–51 навчального року). Крім політичної економії, зі спеціальних економічних дисциплін, викладалися курси статистики та історії народного господарства. У перший рік свого існування на факультеті навчалося 67 студентів.

Першими виконувачами обов'язків завідувача кафедри у період її функціонування вже на економічному факультеті, стали: у 1944–1945 роках – **Захар Петрович Шульга** (1899 – дата смерті не встановлена) та у 1946–1947 роках – **Давид Федорович Вірник** (1898–1986). Наступними роками (1947–1948) завідувачами кафедри політичної економії були: кандидат економічних наук **Олексій Олексійович Нестеренко** (1904–1997), згодом – доктор економічних наук, професор, директор Інституту економіки АН УРСР (1953–1965) та член-кореспондент АН УРСР (з 1958) та, у 1948–1953 роках, **Антон Юхимович Шевченко** (1902–1983).

Лише з 1950-х років розпочалося потужне розгортання наукової та навчально-методичної роботи на кафедрі політичної економії. Цьому посприяла політика формування власних висококваліфікованих фахівців з політичної економії, зокрема захист

викладачами кафедри трьох докторських дисертацій (О.О. Нестеренко у 1951 році, Л.І. Кухаренко та З.П. Шульга – у 1952 році) та близько 30 кандидатських дисертацій.

Доктор економічних наук, професор **Лідія Іванівна Кухаренко** (1906–1971) очолювала кафедру політичної економії тривалий період – протягом 1953–1971 років. Лідія Іванівна – талановитий учений та викладач, керівник та організатор економічної науки, творча особистість, яка відіграла визначальну роль у розбудові кафедри та економічного факультету в 1950–1960-х роках: організувала підготовку молодих наукових кадрів найвищої кваліфікації для факультету й республіки, сприяла піднесенню фахової науково-дослідної роботи, зростанню авторитету та творчих зв'язків фахівців кафедри в межах республіки та країни. У цей період налагоджувалися зв'язки науки з виробництвом, удосконалювався навчальний процес.

У лютому 1956 року була утворена загальноуніверситетська кафедра політичної економії, яку продовжила очолювати професор Л.І. Кухаренко. Вона користувалась великим авторитетом серед викладачів та студентства, значну увагу приділяла питанням підготовки наукової зміни, кадрів вищої кваліфікації. Л.І. Кухаренко виконувала обов'язки відповідального редактора міжвузівських наукових збірників «Питання політичної економії», редактора «Вісника КДУ», члена експертної комісії ВАК, керувала роботою Об'єднаної Вченої ради по захисту докторських дисертацій з політичної економії Київського університету. У 1966 році за значний внесок у розвиток економічної науки Лідії Іванівні було присвоєно почесне звання «Заслужений діяч науки УРСР». Окрім того, Л.І. Кухаренко була активним громадським, політичним та державним діячем, обиралася депутатом Верховної Ради УРСР кількох скликань.

Показово, що перший Президент незалежної України (1991–1994) **Леонід Макарович Кравчук** (1934–2022) був випускником економічного факультету Київського університету 1958 року за кафедрою політичної економії.

Підвищення ролі економічної науки та економічних знань у суспільному розвитку, розширення участі викладачів кафедри у міжвузівських конференціях сприяло зростанню якості викладання економічних дисциплін та посиленню ролі учених-економістів кафедри в Україні та поза її межами. Кафедра політичної еконо-

мії Київського університету незалежно від зміни організаційно-правових форм свого існування завжди намагалась досліджувати актуальні проблеми економічної науки, активно вдосконалювала навчальні курси, займалася написанням та публікацією підручників та навчальних посібників. Проте формулювання і розуміння актуальних економічних проблем, за винятком окремих непересічних публікацій, безперечно, перебувало у руслі тогочасної «радянської традиції» розвитку економічної науки.

У 1960-х роках суттєво змінюється структура університету, збільшується кількість факультетів, розширюється контингент студентів – у зв'язку з цим виникає необхідність глибше враховувати специфіку вивчення і викладання політичної економії й інших економічних дисциплін на економічному факультеті та інших гуманітарних і природничих факультетах університету. Це зумовило проведення нової реорганізації, а саме утворення трьох кафедр політичної економії у 1963 році: кафедри політичної економії економічного факультету, кафедри політичної економії гуманітарних факультетів та кафедри політичної економії природничих факультетів. Кафедру політичної економії економічного факультету у різний час очолювали талановиті науковці, наставники, педагоги, відомі організатори економічної науки в Україні, доктори економічних наук, професори Лідія Іванівна Кухаренко (у 1954–1971 рр.), Іван Степанович Ступницький (у 1971–1987 рр.) та Іван Станіславович Ястремський (у 1987–1988 рр.).

У 1971–1987 роках керівництво кафедрою політичної економії економічного факультету здійснював видатний науковець та педагог, організатор економічної освіти та науки, декан економічного факультету університету (1967–1985), доктор економічних наук, професор **Іван Степанович Ступницький** (1928–1995). Під його керівництвом економічний факультет став провідним навчальним і науковим центром країни. Як видатний учений і авторитетний керівник економічної освіти й науки, він сприяв утвердженню та збагаченню кращих традицій кафедри, перетворенню її на провідний центр розвитку економічної науки та підготовки науково-педагогічних кадрів країни [15], зміцненню зв'язку науки з виробництвом. Під керівництвом І.С. Ступницького та за його особистої участі виховано плеяду економістів, працівників вищої школи та науковців. Учений не міг бути осторонь громадської

діяльності, у 1969–1973 та 1973–1977 роках він обирався депутатом Київради.

Отже, Іван Степанович упродовж майже двох десятиріч був деканом економічного факультету та завідувачем його провідної кафедри. Він створив та налагодив систему дослідницької діяльності студентів, заохочуючи їх наукову роботу під керівництвом викладачів. Він щиро любив і розумів студентську та наукову молодь, яка також цінувала його досконалі знання предмета, хист педагога та вченого.

У цей період відбувалися певні зміни в економічних дослідженнях, що проводилися кафедрою, їх тематиці та напрямках, а також у викладанні економічних наук. Проте радикальних перетворень щодо змістовного наповнення та форм викладання до початку 90-х років ХХ століття не відбулося – викладання політичної економії відбувалося за схемою протиставлення капіталістичної та соціалістичної економічних систем, причому капіталістична система з ринковою організацією господарювання розглядалася як така, що перебуває у стані поглиблення своєї загальної кризи, тоді як соціалістична система вважалася такою, що остаточно довела свої переваги перед капіталістичним ладом.

Однак початок 1990-х років ознаменував новий етап розвитку кафедри в умовах розбудови державної незалежності України та реформування соціально-економічного розвитку країни. У 1992 році кафедра політичної економії економічного факультету була реорганізована у кафедру економічної теорії та управління народним господарством, а у 1998 році – у кафедру економічної теорії, у яку влився склад кафедри економічної теорії та господарської практики, очолюваної видатним українським ученим, економістом-теоретиком, академіком НАН України, д.е.н., професором **Анатолієм Андрійовичем Чухно** (1926–2012). За тривале творче життя А.А. Чухно опублікував понад 600 наукових праць, із них 30 індивідуальних і колективних монографій, 14 підручників. Анатолій Андрійович підготував багаточисельну когорту висококваліфікованих фахівців, кандидатів та докторів економічних наук. Його вихованці працюють у провідних закладах вищої освіти та наукових установах України, посідають відповідальні державні посади, і завжди були вдячні своєму Учителеві за допомогу та підтримку в професійному зростанні. Академік А.А. Чухно заснував потужну наукову школу фундаментальної

економічної науки «Розвиток і трансформація економічних систем», яку нині очолює д.е.н., професор кафедри В.Л. Осецький. У часи незалежної України сферами наукових інтересів академіка А.А. Чухна та очолюваної ним школи були актуальні проблеми та тенденції соціально-економічного розвитку, еволюція сучасних економічних теорій, становлення постіндустріальної економіки, закономірності формування інституційно-інформаційної економіки та ін. Академік А.А. Чухно мав численні нагороди та відзнаки: заслужений працівник вищої школи України (1976); лауреат Премії імені О.Г. Шліхтера (1989); лауреат премії імені М.І. Туган-Барановського (1995); лауреат премії НАН України імені М.В. Птухи (2005); кавалер орденів «За заслуги» III ст. (1996), II ст. (2001), I ст. (2008).

Упродовж 1988–1998 років завідувачем кафедри політичної економії економічного факультету (з 1992 року – кафедри економічної теорії та управління народним господарством) був д.е.н., професор **Василь Павлович Нестеренко** (1943–1998). У 1990 році його було обрано депутатом, а у 1992 році – головою Київської міської ради народних депутатів (фактично мером столиці, хоча такої посади в той час ще не існувало), яку він очолював у 1992–1994 роках.

Радикальні зміни змісту та організації економічної освіти в Україні відбулися лише після проголошення державної незалежності у 1991 році. Суттєво змінилися основні напрямки та пріоритети розвитку економічної науки, що призвело до нагальної необхідності радикального оновлення змістовного наповнення навчальних дисциплін, програм навчальних курсів, методичних рекомендацій та ін. Нова модель підготовки економістів передбачала суттєві зміни у навчальних курсах економічної теорії (раніше політичної економії), історії економічних учень та економічної історії. Економічна наука і освіта поступово позбувалися ознак «радянськості», ставали дедалі менш заїдеологізованими.

Існуюча за радянських часів система навчання та оцінювання тривалий час залишалася незмінною. Головними її вадами було недостатнє стимулювання студентів до інтенсивної роботи впродовж навчального семестру, що створювало ряд можливостей для суб'єктивізму в оцінюванні знань студентів. З метою активізації навчальної, наукової і дослідницької роботи студентів, а також сприяння їхній систематичній і самостійній роботі впро-

довж семестру, з вересня 1995 року колектив кафедри ініціював впровадження модульно-рейтингової системи навчання та оцінювання. Сучасна практика її застосування та нагромаджений методичний досвід дозволяють зробити висновок про переваги цієї системи та якісні зрушення в організації навчального процесу.

У цей період зусилля професорсько-викладацького складу кафедри спрямовувались на докорінну трансформацію змісту університетської економічної освіти, радикальне змістовне і структурне оновлення навчальних дисциплін та науково-методичного забезпечення навчального процесу. Враховуючи потреби часу, у 1992 році кафедри політичної економії були перейменовані: кафедра політичної економії економічного факультету у кафедру економічної теорії та управління народним господарством (завідувач – д.е.н., професор Василь Павлович Нестеренко), кафедра політичної економії гуманітарних факультетів у кафедру економічної теорії і господарської практики (завідувач – академік НАН України, д.е.н., професор Анатолій Андрійович Чухно), кафедра політичної економії природничих факультетів у кафедру економічної теорії природничих факультетів (завідувач – д.е.н., професор Юрій Васильович Ніколенко). Навчальні плани підготовки економістів були суттєво змінені внаслідок впровадження абсолютно нових навчальних дисциплін, які суттєво відрізнялися від попередніх навчальних програм. Це передусім: економічна теорія, макроекономіка, мікроекономіка, міжнародні економічні відносини, економіка України перехідного періоду, історія економічної думки України, а також кілька актуальних спецкурсів з немарксистських економічних теорій, а саме: неокласична економічна теорія, кейнсіанська економічна теорія, монетаризм, неолібералізм та ін.

Кожна з кафедр підготувала та опублікувала власні підручники з основ економічної теорії з урахуванням специфіки викладання на різних факультетах університету, серед них: «Основи економічної теорії: політекономічний аспект» за редакцією професорів В.П. Нестеренка та Г.Н. Климка (1994), «Основи економічної теорії» за редакцією професора Ю.В. Ніколенка (1994) та «Основи економічної теорії» за редакцією академіка А.А. Чухна (1998). Цими діями було заповнено прогалину в українській економічній науці, пов'язану з її суттєвим відривом, хоча й зумовле-

ним об'єктивними обставинами, від світової економічної науки і європейських традицій з викладання курсу економічної теорії. Була подолана надмірна заідеологізованість політичної економії як науки та опрацьовані новітні моделі трансформації економіки України.

Отже, у цей переломний час усі три кафедри політичної економії провели плідну роботу з метою теоретичного усвідомлення і подальшого осмислення нових актуальних проблем економічної науки, суттєвої зміни напрямків і тематики наукових досліджень, а також задля вирішення проблеми забезпечення і практичного здійснення оновлення організації навчально-методичної і виховної роботи. Доволі критично було проаналізовано попередньо набутий досвід, зроблено висновки щодо неможливості подальшого однобічного спрямування економічних досліджень та викладацької діяльності. Окремим напрямком процесу змістовної перебудови науково-дослідної й навчальної діяльності стала реалізація намагань враховувати досвід організації економічної освіти у провідних зарубіжних університетах й імплементувати його на українських теренах.

З другої половини 1990-х років постала нагальна необхідність більш ефективного використання наявного науково-педагогічного потенціалу усіх економіко-теоретичних кафедр з метою забезпечення концентрації зусиль учених на розробці фундаментальних проблем трансформаційної економіки та підвищенні якості підготовки фахівців. Для реалізації цієї потреби у 1998 році була проведена реорганізація кафедр економічної теорії, результатом якої стало створення єдиної кафедри економічної теорії, результатом якої стало створення єдиної кафедри економічної теорії. Завідувачем об'єднаної кафедри у 1998–1999 роках став авторитетний вчений-теоретик і педагог, д.е.н., професор **Петро Степанович Єщенко** (нар. 1939). Закінчивши Київський університет у 1964 році, він повернувся до своєї alma mater у 1992 році вже доктором економічних наук, до об'єднання працював професором кафедри економічної теорії та господарської практики. У 1998–2000 роках був радником першого заступника Голови Верховної Ради України. Досліджував питання взаємозв'язку економічної теорії та економічної політики, їх співвідношення і взаємодію, проблеми ринкової економіки та її моделей в Україні.

У 1999–2003 роках кафедру економічної теорії очолював визнаний фахівець з теорії та історії економіки, д.е.н., професор **Петро Михайлович Леоненко** (1940–2018). Більше тридцяти років Петро Михайлович викладав на рідній кафедрі, пройшовши шлях від асистента до професора кафедри, заступника декана факультету, завідувача кафедри. Після проголошення незалежності України у складні 1990-ті роки він доклав чимало зусиль для відновлення й подальшого розвитку національної школи економічної теорії та історії економічної думки. Основними напрямками наукової діяльності вченого були історія світової та української економічної думки, становлення і розвиток історії економічної думки в українській літературі XIX ст., становлення української фінансової й управлінської думки XIX ст., методологія історико-економічних досліджень. Його життєва мудрість, енциклопедичні знання та справжній патріотизм дали змогу поєднати кращий досвід і традиції колективу кафедри з новаторськими підходами до змісту й організації навчального процесу та наукової діяльності в нових умовах, сприяли утвердженню атмосфери доброзичливості, взаємоповаги, підтримки професійного зростання та творчості. Професор П.М. Леоненко проводив, зокрема, історико-економічні дослідження місця і ролі кафедри в системі української економічної науки та освіти [10; 11].

Важливим напрямом реформування навчального процесу в Київському університеті та на економічному факультеті в контексті інтеграції до європейського освітнього простору став перехід на ступеневу підготовку фахівців бакалаврського та магістерського рівня. У цьому довготривалому і складному процесі активну участь взяв професорсько-викладацький склад кафедри, який здійснював підготовку бакалаврів і магістрів за фахом «Економічна теорія» на денній та заочній формах навчання.

На початку 2000-х років було розроблено нові навчальні плани підготовки фахівців з економічних дисциплін у класичних університетах України, які дістали схвалення на Всеукраїнській науково-методичній конференції «Теоретичні основи та методика викладання економічних курсів у системі освіти класичних університетів» (2001), проведення якої було ініційоване кафедрою економічної теорії. Саме кафедра економічної теорії економічного факультету Київського університету імені Тараса Шевченка довгий час очолювала процес формування парадигми класичної

економічної освіти в Україні, впровадження її принципів у інших закладах вищої освіти [3].

У 2003 році кафедру економічної теорії очолив Віктор Дмитрович Базилевич – доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, заслужений діяч науки і техніки України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, лауреат премії імені М.І. Туган-Барановського НАН України, декан економічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Учений є автором, співавтором та науковим редактором більш ніж 350 наукових і навчально-методичних праць, у т. ч. 15 монографій, 28 підручників та навчальних посібників. Він багато років очолював вчену раду економічного факультету, був членом Вченої ради Київського національного університету імені Тараса Шевченка, головою бюджетно-фінансової комісії Вченої ради університету, головою спеціалізованої Вченої ради по захисту дисертацій Д.26.001.13 Київського національного університету імені Тараса Шевченка, головою Науково-методичної комісії МОН України з економіки та управління класичних університетів, членом бюро відділення економіки НАН України, головою Координаційної ради комплексної наукової програми університету «Модернізація суспільного розвитку України в умовах світових процесів глобалізації», членом політ-ради Українського філософсько-економічного товариства при філософському фонді України НАН України, головним редактором наукових журналів «Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка», «Економіка» та «Банківська справа», членом редакційних колегій наукових збірників та журналів: «Вища школа», «Економічна теорія», «Фінанси України», «Страхова справа», «Економіка, філософія, педагогіка, юриспруденція» Карагандинського економічного університету.

Під керівництвом професора В.Д. Базилевича на кафедрі була сформована потужна наукова школа економістів-теоретиків «Теоретико-методологічні проблеми розвитку історії економічних учень, макро- та мікроекономіки в контексті новітніх парадигмальних зрушень», яка зосередила свої зусилля на розробці та втіленні новітніх методологічних підходів у дослідженні макро- та мікроекономіки, закономірностей трансформації економічних систем в умовах невизначеності, метафізичної сутності економічного знання, суперечностей глобалізації світогосподарського

розвитку, теоретичних аспектів становлення та розвитку ринку інтелектуальної власності, економічної природи страхування, новітніх парадигмальних підходів в історико-економічних дослідженнях.

Колектив кафедри брав активну участь в розробці концепції підготовки фахівців економічного профілю класичними університетами України в контексті вимог Болонського процесу та передового досвіду провідних університетів Європи [16]. Викладачі кафедри постійно вдосконалювали різноманітні форми та методи активізації навчально-пізнавальної й наукової роботи студентів, зокрема проблемні лекції, семінари-дискусії, кейси, тренінгові заняття, модульно-рейтингову систему, що сприяє індивідуалізації та підвищенню ефективності самостійної роботи студентів. У цей період на кафедрі було запроваджено викладання окремих дисциплін англійською мовою. Значна робота проводилась з вдосконалення навчальних планів зі спеціальності «Економічна теорія» для класичних університетів, забезпечення навчального процесу новітніми підручниками й навчально-методичними виданнями.

У цей період у сфері навчально-методичної діяльності нагальною стала потреба комплексного впровадження сучасних досягнень економічної науки в українську університетську економічну освіту. Усвідомивши її, професор В.Д. Базилевич сформував кілька потужних авторських колективів з провідних фахівців кафедри, які викладали економічну теорію, історію економічних учень, макроекономіку, теорію інтелектуальної власності та мікроекономіку. Так була започаткована серія фундаментальних підручників нового покоління «Класичний університетський підручник», яка забезпечила актуальні наукові засади здійснення освітнього процесу та одержала заслужене визнання серед наукової спільноти, викладачів та студентів закладів економічної освіти.

2006 рік ознаменувався непересічною подією освітньо-наукового життя кафедри економічної теорії, економічного факультету, Київського університету в цілому – високим державним визнанням фундаментального значення історико-методологічного базису економічної освіти. Авторський колектив підручника «Історія економічних учень», одного з серії класичних університетських підручників, на чолі з д.е.н., проф. В.Д. Базиле-

вичем та у складі к.е.н., проф. П.М. Леоненка, к.е.н., доц. Н.І. Гражевської, к.е.н., доц. Т.В. Гайдай, к.е.н., доц. О.П. Нестеренко, к.е.н., доц. А.О. Маслова та к.е.н. Л.В. Вернигори було відзначено високою державною нагородою – Державною премією України в галузі науки і техніки. Наступними роками відбулося потужне творче зростання талановитих дослідників, авторів підручника, які захистили дисертації на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук та отримали вчені звання професора.

У сфері науково-дослідної діяльності з ініціативи завідувача кафедри була заснована інноваційна серія наукових монографій «Славетні постаті», присвячена видатним ученим-економістам минулого, діяльність та творчість яких безпосередньо пов'язана з Київським університетом [5; 6; 12; 14].

У творчих колективах авторів серії наукових праць «Славетні постаті», які ретельно відтворили інтелектуальні біографії, творчий шлях та значний внесок в економічну науку І.В. Вернадського, М.Х. Бунге, С.М. Булгакова та Є.Є. Слуцького провідне місце посідали викладачі кафедри економічної теорії. Науковці кафедри та факультету реалізували комплексні дослідження економіко-теоретичної спадщини видатних попередників у світлі провідних наукових традицій та сучасного бачення еволюції української та світової економічної науки. Показово, що новаторська діяльність на науковій ниві теж одержала високе визнання – колектив авторів унікального в українському дослідницькому середовищі видання циклу праць «Славетні постаті історії економічної думки України» на чолі з професором В.Д. Базилевичем у складі професорів кафедри Н.І. Гражевської та Т.В. Гайдай у 2012 році був удостоєний премії імені М.І. Туган-Барановського НАН України.

В.Д. Базилевич спрямував дослідницькі зусилля професорсько-викладацького колективу кафедри на розробку актуальних теоретико-методологічних проблем економічної теорії, макро- і мікроекономіки, історико-економічної проблематики, теорії і практики трансформаційної економіки, сучасного інноваційного економічного розвитку в умовах постіндустріалізму і глобалізації. Так, за результатами проведених наукових досліджень лише у 2008–2013 роках викладачами кафедри було опубліковано 47 індивідуальних та колективних наукових монографій, 68 закор-

донних публікацій, понад 700 статей у провідних українських та зарубіжних виданнях.

Новаторство В.Д. Базилевича як керівника кафедри та факультету виявилось в ініціації організації та проведення циклу міжнародних науково-практичних конференцій «Парадигмальні зрушення в економічній теорії XXI століття» (2012, 2015 та 2017 роки), що мали фундаментальне значення для усвідомлення українською економічною наукою потенційних і здійснених змін та подальших векторів розвитку [2]. Окрім того, активно продовжувалась традиція проведення міжнародних наукових і науково-практичних конференцій з актуальних проблем сучасної економічної теорії, історії економічних учень, економічної політики. Як і його видатні попередники, Віктор Дмитрович надав приклад самовідданого служіння кафедрі економічної теорії, вищій школі та розвитку економічної науки, виховання кількох поколінь науковців і фахових економістів, який надихає його учнів та послідовників.

У 2014 році кафедру економічної теорії було перейменовано на кафедру економічної теорії, макро- і мікроекономіки.

У 2016 році на посаду завідувача кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки була обрана доктор економічних наук, професор, випускниця економічного факультету **Надія Іванівна Гражевська**. Результати її творчих розробок втілені у понад 200 наукових і навчально-методичних працях (одноосібних та у співавторстві), у т.ч. 10 монографіях, 7 підручниках, 9 навчальних посібниках. Вона брала активну участь у реформуванні української економічної освіти: виконувала обов'язки Голови правління Всеукраїнського благодійного фонду «Українська Рада з економічної освіти» (2008–2011), вченого секретаря Науково-методичної комісії Міністерства освіти і науки України з економіки та управління класичних університетів (2003–2010), очолювала журі IV (заключного) етапу Всеукраїнських учнівських олімпіад з економіки (2010–2018), була заступником голови журі II (заключного) етапу Всеукраїнської студентської олімпіади з навчальної дисципліни «Економічна теорія» (2014–2017), заступником Голови галузевої конкурсної комісії Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт зі спеціалізації «Економіка та економічна політика» (2018–2020), голови журі секції «Економіка та економічна політика» III етапу Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких

робіт учнів-членів Малої академії наук. Під керівництвом і за безпосередньої участі Гражевської Н.І. на кафедрі започатковані нові бакалаврські та магістерські освітні програми «Економіка та економічна політика», «Економіка та право», «Economics», «Economics and Politics».

Професор Н.І. Гражевська очолила потужну наукову школу, сформовану членом-кореспондентом НАН України В.Д. Базилевичем й зосереджену на розробці та втіленні новітніх парадигмальних підходів в історико-економічних дослідженнях, поглибленому аналізі теоретико-методологічних проблем макро- та мікроекономіки, виявленні сутнісних особливостей та суперечностей процесу глобалізації [7]. Під науковим керівництвом Н.І. Гражевської підготовлено одного доктора та п'ятьох кандидатів економічних наук. За вагомі здобутки у науковій, педагогічній та громадській роботі професора Н.І. Гражевську відзначено Державною премією України в галузі науки і техніки, премією імені М.І. Туган-Барановського НАН України, нагрудними знаками «Відмінник освіти» та «За наукові та освітні досягнення» МОН України, почесним званням «Заслужений працівник освіти України».

Н.І. Гражевська спрямувала свої творчі зусилля, потенціал ученого та керівника на подальший розвиток кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки. Непересічні виклики припали на цей період – спочатку пандемія Covid-19, а згодом повномасштабна російська агресія, які радикально змінили суспільне й економічне життя країни та її освітній простір. Своєю діяльністю колектив кафедри гідно відповідає на ці виклики, впроваджуючи новаторські форми організації освітнього процесу, новітні методики викладання та дистанційного навчання, намагаючись інтегрувати потужні кафедральні традиції та втілювати освітянські новації.

Так, у 2022 році, не зважаючи на воєнний час, кафедрою було розпочато виконання фундаментальної науково-дослідної теми 22КФ040-03 «Модернізація національної економіки в умовах глобальних викликів та інформаційно-технологічних змін». Тема буде виконуватись у 2022–2026 роках у межах комплексної наукової програми університету «Модернізація суспільного розвитку України в умовах світових процесів глобалізації». Окрім того, науковою традицією кафедри, що не переривається навіть

повномасштабним вторгненням й війною, є організація та проведення міжнародних науково-практичних конференцій та студентських всеукраїнських і міжнародних конкурсів науково-дослідних робіт з актуальних питань розвитку економічної теорії та економічної політики.

З 2023 року обов'язки завідувача кафедри виконує доктор економічних наук, професор, випускниця економічного факультету **Аліна Олександрівна Ходжаян**. До сфери її наукових інтересів належать актуальні проблеми державної економічної політики, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки, економічна безпека, детінізація економіки. Професійні дослідницькі здобутки А.О. Ходжаян висвітлюються у понад 130 наукових та навчально-методичних працях, зокрема у 8 монографіях та 2 навчальних посібниках. Вона має вагомий досвід внутрішнього управління освітнім процесом та організації методичної роботи як гарант освітніх програм, член науково-методичної комісії економічного факультету (2019–2023), відповідальна за навчально-методичну роботу кафедри (2019–2023), експерт з акредитації освітніх програм Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти (з 2021).

Професор А.О. Ходжаян активно провадить науково-дослідницьку діяльність. У співпраці з Міністерством економіки України була керівником науково-дослідної роботи «Гармонізація моделі розрахунку рівня тіньової економіки в розрізі видів економічної діяльності відповідно до оновлених міжнародних стандартів у сфері статистики національних рахунків» (ДР 0114U004260), брала участь у виконанні науково-дослідних робіт «Науково-методичне супроводження складання прогнозного енергетичного балансу України у 2013–2015 роках», «Науково-аналітичний огляд інституційного забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері економічного розвитку і торгівлі в інших країнах» та ін., працювала в Науково-експертній раді при Антимонопольному комітеті України (2018–2020); наразі є заступником головного редактора наукового фахового видання «Формування ринкових відносин в Україні».

А.О. Ходжаян бере активну участь у підготовці наукових кадрів і підвищенні їхньої кваліфікації, наукових і просвітницьких заходах, займається громадською роботою. Під її керівництвом підготовлено одного доктора й чотирьох кандидатів економічних

наук. Вона є членом журі III етапу Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів – членів Малої академії наук України, галузевої конкурсної комісії Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт зі спеціалізації «Економіка та управління національним господарством», з 2019 року бере активну участь у підготовці та проведенні Всеукраїнських конкурсів студентських наукових робіт зі спеціалізацій «Економіка та економічна політика», «Інтелектуальна власність», «Економіка та управління національним господарством».

Наразі науковий, педагогічний і управлінський досвід А.О. Ходжаян спрямовано на формування кадрового резерву й примноження наукового потенціалу кафедри, дотримання високих стандартів якості освіти відповідно до славних традицій Київського університету й новітніх викликів сьогодення.

Професорсько-викладацький колектив кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки демонструє її науково-інтелектуальну, навчально-методичну й організаційну потужність. У жодному з періодів свого існування кафедра не мала такого могутнього якісного складу, як тепер – 23 викладачі, в тому числі 9 докторів економічних наук, доктор філософських наук, 11 кандидатів економічних наук, 2 доктори філософії. Серед викладачів кафедри п'ять лавреатів Державної премії в галузі науки і техніки України (д.е.н., проф. Н.І. Гражевська, д.е.н., проф. Т.В. Гайдай, д.філос.н., проф. В.В. Ільїн, д.е.н., проф. А.О. Маслов, д.е.н., проф. О.П. Нестеренко), лавреат Державної премії в галузі освіти (д.філос.н., проф. В.В. Ільїн), два лавреати премії імені М.І. Туган-Барановського НАН України (д.е.н., проф. Н.І. Гражевська, д.е.н., проф. Т.В. Гайдай), заслужений економіст України д.е.н., проф. А.І. Ігнатюк, заслужені працівники освіти України д.е.н., проф. В.Л. Осецький та д.е.н., проф. Н.І. Гражевська.

Висновки. Глобальні трансформації українського суспільства, які призвели до суттєвих економічних, політичних та культурно-просвітницьких перетворень зумовлюють зростання інтересу до історії розвитку провідних осередків української науки та освіти, видатних історичних постатей минулого і сучасності. Історичний шлях розвитку кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки демонструє реалізацію її потужного освітньо-наукового потенціалу, прагнення до індивідуалізації навчального

та виховного процесу, наповнення його інноваційним змістом, вихід на якісно нові параметри та стандарти підготовки висококваліфікованих фахівців, здатність забезпечити широту кругозору, цілісне сприйняття динаміки соціально-економічних змін, розвинути творчу уяву та системно-аналітичне мислення, створити атмосферу доброзичливості, взаємоповаги, толерантності, вільного виявлення власних поглядів та переконань, прагнення до самостійного наукового пошуку. Розгортання еволюційного процесу формування та розвитку цього потужного осередку навчально-наукової діяльності відбувалося в системі викликів та загроз, спричинених різноманітними ендогенними факторами та екзогенними чинниками.

Наукова рефлексія фундаментальних змін, проблем та перспектив розвитку української економічної науки та освіти на прикладі її відомого інституційного осередку – кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки – формують переконання у надзвичайній затребуваності продемонстрованих кафедрою вищих стандартів проведення наукових досліджень та здійснення освітньої діяльності. Осмислення парадигмальних зрушень в економічній науці, оновлення її методологічного та понятійного апарату, формування нового типу економічного мислення, зміни сутнісної основи економічного світогляду, відмова від усталених догм та стереотипів минулого відіграють ключову роль у періоди глибоких трансформацій соціально-економічної системи та радикального реформування усіх сфер суспільної життєдіяльності, а значить, мають потенціал для використання у процесі повоєнного економічного розвитку України.

Сучасні бурхливі та непередбачувані суспільно-політичні та економічні реалії формують потужні виклики для української економічної науки та освіти. Складність сучасного стану української економіки та нетривалий досвід функціонування наукових та освітніх інституцій в умовах економіки воєнного часу потребує подальшого поглибленого аналізу місця і ролі економічної науки та освіти, значення її інституційних осередків, зокрема кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки у перманентному процесі модифікації змісту та методів дослідницької, наукової, навчально-методичної, громадської та виховної діяльності під час війни та в період повоєнної відбудови національної економіки.

Список використаних джерел

1. Базилевич В.Д. Долаючи самоізоляцію. *Нариси історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка 1834-2004* / В.В. Різун, М.С. Тимошик, А.Є. Конверський (ред.). Київ: Наша культура і наука, 2004.
2. Базилевич В.Д., Гайдай Т.В., Нестеренко О.П. Актуальний дискурс економічної науки: парадигмальні зрушення в економічній теорії XXI століття. *Економічна теорія*. 2018. № 1. С. 95-113.
3. Всеукраїнська науково-методична конференція "Теоретичні основи та методика викладання економічних курсів у системі освіти класичних університетів". Київ: Вид-во Київ. університету, 2001. 29 с.
4. Державний архів м. Києва. Ф. 16. Оп. 281. Спр. 141.
5. Є. Слуцький. Визнання. Творча спадщина з погляду сучасності: монографія / за ред. В.Д. Базилевича. Київ: Знання, 2007. 919 с. (Славетні постаті).
6. І. Вернадський. Витоки. Творча спадщина у контексті економічної думки в Україні: монографія / за ред. В.Д. Базилевича. Київ: Знання, 2009. 862 с. (Славетні постаті).
7. Ігнатюк А.І., Гражевська Н.І., Гайдай Т.В., Назаров І.В. Київському національному університету імені Тараса Шевченка - 185, економічному факультету - 75: історія і сучасність. *Вища школа*. 2019. № 7(180). С. 7-17.
8. Історія Київського університету (1834-1959) / за ред. О.З. Жмудського. Київ: Видавництво Київ. ун-ту, 1959. 630 с.
9. Коропецький І.-С. Українські економісти XIX століття та західна наука. Київ: Либідь, 1993. 192 с.
10. Леоненко П.М. Кафедра економічної теорії Київського національного університету імені Тараса Шевченка: до 160-річчя заснування. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2002. Вип. 33-34. С. 373-378.
11. Леоненко П.М., Гайдай Т.В. Економічний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка за 60 років. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2003. Вип. 35-36. С. 302-311.
12. М. Бунге: сучасний дискурс: монографія / за ред. В.Д. Базилевича. Київ: Знання, 2005. 697 с. (Славетні постаті).
13. Ромер Ф. Київський університет в 1855-1860-ті роки. *З іменем Святого Володимира. Київський університет у документах, матеріалах та спогадах сучасників*: у 2 кн. Київ, 1994. Кн. 2.

14. С. Булгаков. Розмисли. Творча спадщина у контексті XXI століття: монографія / за ред. В.Д. Базилевича. Київ: Знання, 2006. 903 с. (Славетні постаті).
15. Ступницький І.С. Розвиток економічної науки і підготовка кадрів економістів у Київському університеті. *Вісник Київського університету: Економіка*. 1983. Вип. 23. С. 3-10.
16. Сучасна економічна освіта: Україна і Болонський процес / за ред. В.Д. Базилевича. Київ: Знання, 2006. 326 с.

References

1. Bazylevych, V. (2004). Overcoming self-isolation. *Essays on the history of Taras Shevchenko Kyiv National University*. Kyiv: Nasha kultura i nauka [in Ukrainian].
2. Bazylevych, V., Gaidai, T., Nesterenko O. (2018). Current discourse of economic science: paradigmatic shifts in economic theory of the 21st century. *Ekonomichna teoriya - Economic theory*, 1, 95-113 [in Ukrainian].
3. All-Ukrainian scientific and methodological conference 'Theoretical foundations and methods of teaching economic courses in the education system of classical universities'. (2001). Kyiv: Vyd-vo Kyiv universytetu [in Ukrainian].
4. Kyiv State Archive. F. 16. Op. 281. Case 141 [in Ukrainian].
5. Bazylevych, V. (Ed.). (2007). E. Slutsky. Recognition. Creative heritage from the point of view of modernity. Kyiv: Znannya [in Ukrainian].
6. Bazylevych, V. (Ed.). (2009). I. Vernadskyi. Origins. Creative heritage in the context of economic thought in Ukraine. Kyiv: Znannya [in Ukrainian].
7. Ignatyuk, A., Grazhevska, N., Gaidai, T., Nazarov, I. (2019). Taras Shevchenko Kyiv National University - 185, Faculty of Economics - 75: history and modernity. *Vyshcha shkola - Higher school*, 7(180), 7-17 [in Ukrainian].
8. Zhmudskyi, O. (Eds.). (1959). History of Kyiv University (1834-1959). Kyiv: Vyd-vo Kyiv. universytetu [in Ukrainian].
9. Koropetskyi, I. (1993). Ukrainian economists of the 19th century and Western science. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
10. Leonenko, P. (2002). Department of Economic Theory of Taras Shevchenko Kyiv National University: to the 160th anniversary of its foundation. *Istoriia narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrainy - History of Economics and Economic Thoughts of Ukraine*, 33-34, 373-378 [in Ukrainian].

11. Leonenko, P., Gaidai, T. (2003). Faculty of Economics of Taras Shevchenko Kyiv National University for 60 years. *Istoriia narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrainy - History of Economics and Economic Thoughts of Ukraine*, 35-36, 302-311 [in Ukrainian].
12. Bazylevych, V. (Ed.). (2005). M. Bunge: modern discourse. Kyiv: Znannya [in Ukrainian].
13. Romer, F. (1994). Kyiv University in 1855-1860s. *With the name of St. Volodymyr. Kyiv University in documents, materials and memories of contemporaries*. Book 2. Kyiv [in Ukrainian].
14. Bazylevych, V. (Ed.). (2006). S. Bulgakov. Think about it. Creative heritage in the context of the 21st century. Kyiv: Znannya [in Ukrainian].
15. Stupnytskyi, I. (1983). Development of economic science and training of economists at Kyiv University. *Visnyk Kyivskoho universytetu: Ekonomika - Bulletin of Kyiv University: Economics*, 23, 3-10 [in Ukrainian].
16. Bazylevych, V. (Ed.). (2006). Modern economic education: Ukraine and the Bologna process. Kyiv: Znannya [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 20 серпня 2024 р.